

Neolitska in eneolitska višinska naselja v osrednji Sloveniji

Janez DULAR

Izvleček

V članku je predstavljeno dvaindvajset višinskih naselij iz mlajše kamene in bakrene dobe v osrednji Sloveniji. Višinska naselja pomembno razširjajo vedenje o poselitvenih strukturah tega časa, saj so bila doslej na tem območju poznana le nižinska naselja v okljukih rek in na rečnih terasah. Čeprav stanje raziskav še ne dopušča zanesljive historične interpretacije, pa so bila višinska naselja najverjetneje postojanke ob pomembnih komunikacijah oziroma občasno poseljena zavetišča.

Inštitut za arheologijo v Ljubljani že več let načrtno raziskuje utrjena prazgodovinska naselja v osrednji Sloveniji. Gre za dolgoročen projekt, katerega glavni cilj je raziskovanje železnodobne poselitve Dolenjske, kjer je sredi 1. tisočletja pred Kr. živela ena najpomembnejših skupnosti na območju jugovzhodnih Alp.¹

Raziskovanje višinskih naselij je zato v nekem smislu nadaljevanje del v Stični. Na gradišču Cvinger nad Virom pri Stični so namreč v šestdesetih in sedemdesetih letih potekala obsežna sistematična izkopavanja, s katerimi je bila dobro pojasnjena stratigrafija in kronologija naselja, raziskan pa je bil tudi način gradnje obrambnih obzidij.² Izkopavanja so pokazala, da je bilo naselje v Stični poseljeno v železni dobi, torej od 8. stoletja pr. Kr. pa vse do prihoda Rimljanov. Na osnovi podatkov, ki so jih dala izkopavanja na Viru pri Stični, je bil izdelan model poselitve, ki je predpostavljal, da moramo pričakovati podobne rezultate tudi na drugih višinskih naseljih v

Abstract

The article presents twenty-two elevated upland settlements from the Late Neolithic and Eneolithic in central Slovenia. The existence of elevated upland settlements significantly extends knowledge of the settlement structure of this period, as only lowland settlements in river bends and on river terraces were previously known from this region. Although the current state of research still does not permit a reliable historical interpretation, the elevated upland settlements were most probably strongholds along important routes or occasionally occupied refuges.

osrednji Sloveniji. Povedano drugače, gradišča na Dolenjskem naj bi sodila v železno dobo.

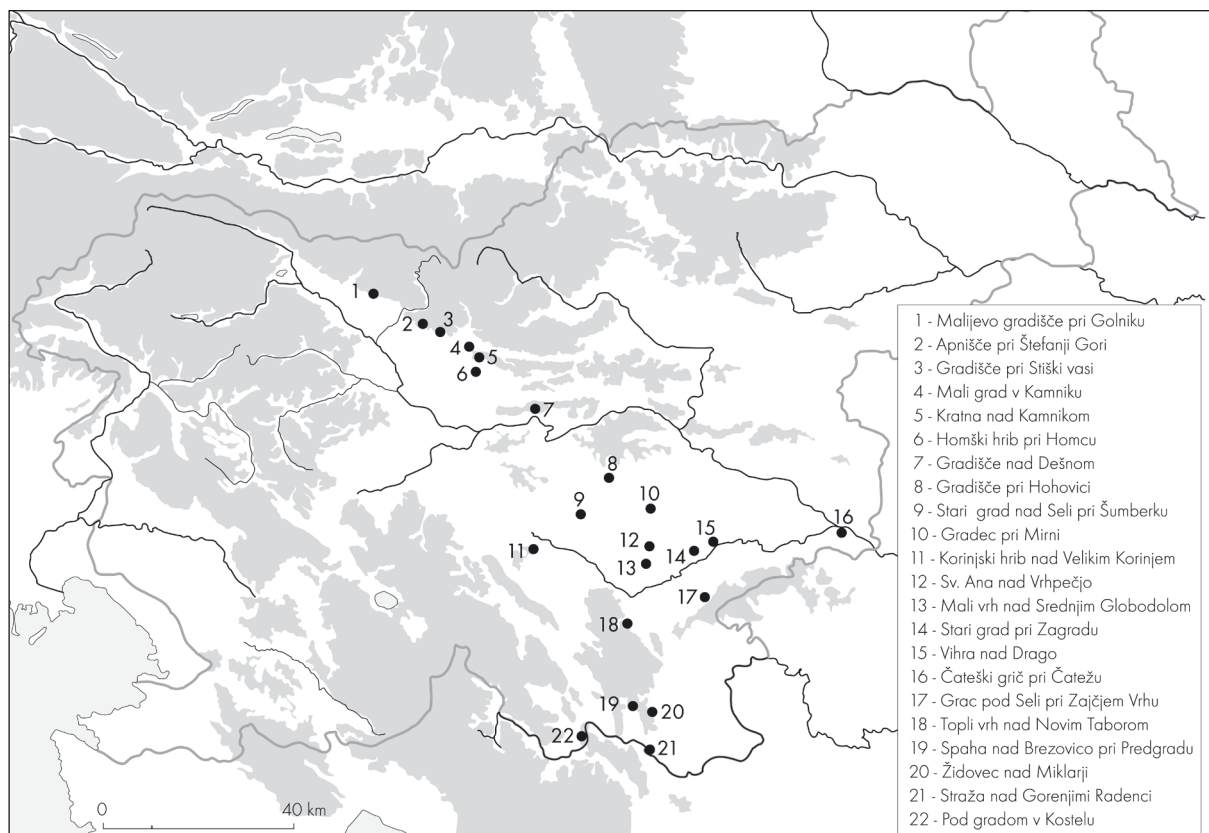
S sistematičnim raziskovanjem višinskih naselij smo torej želeli preveriti predvsem stiški model. Program je zahteval najprej sistematično topografijo celotnega območja med rekama Savo in Kolpo, temu pa je sledilo kartiranje najdišč in natančna izmera naselij. Po končani topografiji smo se lotili tudi sondiranja gradišč. Na vsakem naselju smo izkopali pra-viloma po eno sondo, namen teh posegov pa je bil predvsem ta, da bi dobili vpogled v stratigrafijo in s tem tudi časovni razpon posameznih gradišč.

Rezultati raziskav so bili presenetljivi. Izkazalo se je, da naselja nikakor ne sodijo zgolj v železno dobo, ampak da so bila nekatera obljudena že v mlajši kameni, bakreni in bronasti dobi, pogosto pa so bili na njih odkriti tudi sledovi poselitve iz pozne antike.³ To je precej spremenilo prvotne predstave o kolonizacijskih procesih na tem območju, zato je postalo jasno, da bo treba poselitveno sliko zarisati na novo. Prvi

¹ S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji, *Arh. vest.* 15-16, 1964-1965, 21 ss.

² S. Gabrovec, *Stična 1. Naselbinska izkopavanja*, Kat in monogr. 28, 1994.

³ J. Dular, B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini, *Arh. vest.* 42, 1991, 65 ss.; J. Dular, B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala, Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini, *Arh. vest.* 46, 1995, 89 ss.; J. Dular, B. Križ, P. Pavlin, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala, Prazgodovinska naselja v dolini Krke, *Arh. vest.* 51, 2000, 119 ss.

Sl. 1: Neolitska in eneolitska višinska naselja v osrednji Sloveniji.

Abb. 1: Neolithische und äneolithische Höhensiedlungen in Zentralslowenien.

koraki v tej smeri so bili že narejeni, na temeljitejšo podobo pa bo treba počakati do takrat, ko bodo končana sondiranja.⁴

Kljub temu da terenska dela še niso zaključena, na tem mestu vseeno objavljamo kratko poročilo o neolitskih in eneolitskih višinskih naseljih osrednje Slovenije, saj ta problematika še ni bila podrobneje predstavljena. Doslej smo namreč o poselitvenih strukturah tega obdobja vedeli zelo malo. To ugotovitev lepo ponazarja dejstvo, da je bilo do izida *Arheoloških najdišč Slovenije* s celotnega ozemlja Dolenjske in Bele krajine iz mlajše kamene in bakrene dobe znano eno samo plano naselje, ki ga je že pred drugo svetovno vojno na Vinomeru nad Metliko delno raziskal R. Ložar.⁵ Šele sistematična topografija Bele krajine je pokazala, da je tako stanje daleč od resnice. Ugotovljenih je bilo namreč nekaj pomembnih

nižinskih naselij, postavljenih v okljuje rek (Moverna vas, Pusti Gradac, Zorenci), ki jih je mogoče že zgolj na osnovi površinskih najdb okvirno postaviti v mlajšo kameno oziroma v bakreno dobo.⁶ Nadaljne terenske raziskave so to sliko še dopolnile, tako da velja Bela krajina za eno boljše raziskanih regij v Sloveniji.⁷

Že pri sistematični topografiji pa so bili ugotovljeni sledovi poselitve tudi na nekaterih vrhovih, zato je postalo jasno, da moramo v neolitiku oziroma eneolitiku poleg poselitve v ravnini zanesljivo računati tudi z naselji na višinah (Židovec nad Miklarji, Spaha nad Brezovico pri Predgradu, Straža nad Gorenjimi Radenci).⁸ Načrtna raziskovanja dolenjskih gradišč so ta predvidevanja potrdila. Ugotovljena so bila številna nova najdišča, tako da lahko naštejemo za zdaj iz osrednje Slovenije naslednja višinska naselja (sl. 1):

⁴ J. Dular, Beginn der eisenzeitlichen Besiedlung in Zentralslowenien, *Marb. St. z. Vor- u. Frühgesch.* 16, 1994, 183 ss; isti, Höhensiedlungen in Zentralslowenien von der Kupfer- bis zur Eisenzeit - Bericht über ein Forschungsprojekt, *Praeh. Ztschr.* 74, 1999, 129 ss.

⁵ P. Petru, Vinomer, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 244; R. Ložar, Neolitske stanovanjske jame na Vinomeru, *Glas. Muz. dr. Slov.* 22, 1941, 125 ss.

⁶ J. Dular, *Topografsko področje XI (Bela krajina)*, Arheološka topografija Slovenije (Ljubljana 1985) 65, 67 s, 101 s.

⁷ M. Budja, Arheološki zapisi na površju, palimpsesti preteklih stanj, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 17, 1989, 83 ss; Ph. S. J. Mason, Neolitska in eneolitska naselja v Beli krajini: naselje v Gradcu in izraba prostora v času od 5. do 3. tisočletja BC, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 22, 1994, 183 ss.

⁸ Dular (op. 6) 18 s.

Sl. 2: Malijevo gradišče pri Golniku.
Abb. 2: Malijevo gradišče bei Golnik.

1. Malijevo gradišče pri Golniku

Naselje je bilo na manjši vzpetini jugozahodno od vasi Golnik (sl. 2). Leta 1969 so v njem izkopali pet sond. V dveh so naleteli na ostanke stavb in keramično gradivo, ki je bilo opredeljeno kot "alpski facies lengyelske kulture". Nekaj najdb naj bi kazalo, da je bilo naselje obljudeno tudi v enem od kasnejših prazgodovinskih obdobj.⁹

2. Apnišče pri Štefanji Gori

Naselje je bilo odkrito pri topografskem raziskovanju Kamniških Alp in še ni bilo sondirano. Za zdaj poznamo z njega le nekaj površinskih najdb, ki sodijo najverjetneje v eneolitik.¹⁰

3. Gradišče pri Stiški vasi

Tudi to naselje je bilo odkrito pri topografskem raziskovanju Kamniških Alp. Manjši poskusni izkop je prinesel na dan značilno keramiko in nekaj kamnitih najdb (t. 5: 1-6), ki zanesljivo datirajo naselje v neolitik oziroma v eneolitik.¹¹

4. Mali grad v Kamniku

Pri raziskavah Malega gradu (sl. 3) so v najglobljih plasteh zadeli na sledove poselitve, ki kažejo, da je bila vzpetina obljudena že v neolitiku (t. 4: 1-9).¹²

5. Kratna nad Kamnikom

Naselje je znano že dalj časa, ni pa bilo še sondirano (sl. 4). Površinske najdbe kažejo na poselitev v

Sl. 3: Mali grad v Kamniku (foto: Slavko Ciglencečki).
Abb. 3: Mali grad in Kamnik (Photo: Slavko Ciglencečki).

Sl. 4: Kratna nad Kamnikom.
Abb. 4: Kratna bei Kamnik.

različnih obdobjih (prazgodovina, pozna antika), nekaj značilnih najdb pa dovoljuje domnevo, da je bila Kratna obljudena tudi v eneolitiku.¹³

6. Homški hrib pri Homcu

Homški hrib je manjši osamelec, ki dobro obvladuje pokrajino ob Kamniški Bistrici (sl. 5). Doslej je bil znan kot najdišče domnevno haltšatske keramike.¹⁴ Značilno keramično in kamnito gradivo, ki je bilo najdeno na površini in v manjših poskusnih vrtinah, pa kaže, da je bil hribček dokaj intenzivno poseljen v neolitiku in eneolitiku.¹⁵

⁹ T. Bregant, Malijevo gradišče pri Golniku, *Var. spom.* 13-14, 1968-1969, 179.

¹⁰ T. Cevc, *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (Ljubljana 1997) 12, sl. 6.

¹¹ *Ib.*, 12. sl. 5.

¹² M. Sagadin, Prazgodovinske najdbe z Malega gradu v Kamniku, *Kamniški zbornik* 13, 1996, 110 ss.

¹³ S. Gabrovec, Kamnik, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 184; T. Cevc, Redko arheološko najdišče na Homcu (394 m), *Vaščan* 2/VI, 1998, 12, sl. 5: b.

¹⁴ S. Gabrovec, Homec, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) 196.

¹⁵ Cevc, (op. 13) 12, sl. 11-13.

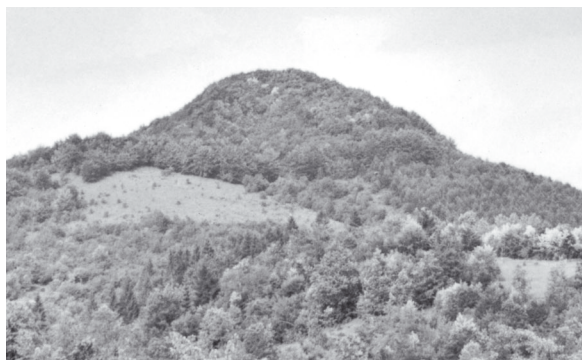
Sl. 5: Homški hrib pri Homecu.
Abb. 5: Homški hrib bei Homec.

Sl. 9: Gradec pri Mirni.
Abb. 9: Gradec bei Mírna.

Sl. 6: Gradišče nad Dešnom (foto: Primož Pavlin).
Abb. 6: Gradišče bei Dešen (Photo: Primož Pavlin).

Sl. 10: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem (foto: Slavko Ciglencečki).
Abb. 10: Korinjski hrib bei Veliki Korinj (Photo: Slavko Ciglencečki).

Sl. 7: Gradišče pri Hohovici.
Abb. 7: Gradišče bei Hohovica.

Sl. 11: Sv. Ana nad Vrhpečjo.
Abb. 11: Sv. Ana bei Vrhpeč.

Sl. 8: Stari grad nad Seli pri Šumberku.
Abb. 8: Stari grad bei Sela pri Šumberku.

Sl. 12: Mali vrh nad Srednjim Globodolom.
Abb. 12: Mali vrh bei Srednji Globodol.

Sl. 13: Stari grad pri Zagradu.
Abb. 13: Stari grad bei Zagrad.

7. Gradišče nad Dešnom

Gradišče nad vasjo Dešen je na vrhu hriba (kota 726 m), ki se v sklopu savskega grebena strmo dviga nad dolino reke (sl. 6). Sistematično sondiranje naselja, ki je bilo opravljeno jeseni leta 1997, je pokazalo, da sodijo najnižje plasti v eneolitik. Rezultati sondiranja še niso objavljeni.

8. Gradišče pri Hohovici

Naselje je stalo na manjšem, vendar strmih hribu tik nad reko Mirno (sl. 7). S sondiranjem manjše terase na zahodnem delu naselja je bila odkrita skromna kulturna plast, v kateri je bilo precej glinastega ometa in fragmentov keramike, ki opredeljujejo najdišče v neolitik oziroma v eneolitik. Rezultati sondiranja še niso objavljeni.

9. Stari grad nad Seli pri Šumberku

Naselje je bilo majhno, saj je merilo v premeru komaj 100 metrov. Postavljeno je bilo na južni vrh podolgovatega grebena, ki se dviga severno od Sel (sl. 8). Sondiranje naselja je pokazalo, da je bilo obdano s kamnitim obzidjem. Za obzidjem so s sondo presekali tudi ostanek hiše, v kateri je bilo nekaj značilnih eneolitskih najdb (t. 5: 7-13).¹⁶

10. Gradec pri Mirni

Naselje je bilo postavljeno na manjšo vzpetino tik nad reko Mirno (sl. 9). Bilo je obdano s kamnitim obzidjem. Sondiranje leta 1988 je pokazalo, da je mogoče na Gradcu izdvojiti tri razmeroma jasne horizonte (t. 1-3).¹⁷ Žal je bilo naselje precej poškodovano pri kopanju vojaških jarkov.

11. Korinjski hrib nad Velikim Korinjem

Korinjski hrib je dominantna vzpetina sredi hribovja med dolino reke Krke in Dobropoljem (sl. 10). Najdišče je znano predvsem zaradi tamkajšnje poznoantične utrdbe, vendar so pri raziskovanju prišli na dan tudi predmeti, ki nesporno dokazujejo, da je bil Korinjski hrib obljuden že v prazgodovini. Iz eneolitika sta od tu znani dve bakreni sekirici, poselitev v tem času pa potrjujejo tudi skromni keramični fragmenti (t. 6: 1-3).¹⁸

12. Sv. Ana nad Vrhpečjo

Sv. Ana je dominanten vrh na skrajnem severnem koncu mirnopoške doline (sl. 11). Sondiranje naselja je pokazalo, da je bilo obljudeno v več obdobjih (pozna bronasta doba, starejša in mlajša železna doba, pozna antika). V najnižji kulturni plasti so bili na Sv. Ani odkriti značilni fragmenti keramike (t. 6: 4-6), ki dokazujejo, da so na vrhu živeli ljudje tudi v neolitik in eneolitik.¹⁹

13. Mali vrh nad Srednjim Globodolom

Naselje leži na vrhu podolgovatega gozdnatega grebena, ki se dviga na zahodni strani Globodolskega polja (sl. 12). Na lahko dostopnih mestih je bilo najverjetneje zavarovano s kamnitim zidom, ki se je ohranil le na nekaj odsekih. Sondiranje manjše terase na vzhodni strani Malega vrha je pokazalo, da imamo opraviti z enoplastnim naseljem, ki ga skromne najdbe opredeljujejo v bakreno dobo.²⁰

14. Stari grad pri Zagradu

Stari grad je manjša vzpetina, ki se dviga jugozahodno od vasi Zagrad (sl. 13). V sondi, ki je bila izkopana na manjši terasi na zahodnem pobočju, so bile odkrite skromne keramične najdbe (t. 6: 7-12), ki omogočajo datacijo najdišča v eneolitik.²¹

15. Vihra nad Drago

Naselje je bilo postavljeno na vrh hriba, ki se dviga nad dolino Krke (sl. 14). Pri sondiranju leta 1991 so bili v najnižji kulturni plasti ugotovljeni skromni odlomki keramike (t. 7: 1-5), ki dopuščajo trditve, da je bila Vihra poseljena tudi v eneolitik.²²

16. Čateški grič pri Čatežu

Leta 2000 so pri sondiranju naselja našli nekaj fragmentov keramike, ki kažejo, da je bila vzpetina poseljena že v eneolitik. Najdbe še niso objavljene.

¹⁶ J. Dular, B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala, Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini, *Arh. vest.* 46, 1995, 96 ss.

¹⁷ J. Dular, B. Križ, D. Svoljšak, S. Tecco Hvala, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini, *Arh. vest.* 42, 1991, 84 ss.

¹⁸ Dular et al. (op. 16) 91 ss.

¹⁹ Dular et al. (op. 17) 76 ss.

²⁰ Dular et al. (op. 16) 115 ss.

²¹ J. Dular, B. Križ, P. Pavlin, D. Svoljšak in S. Tecco Hvala, Prazgodovinska višinska naselja v dolini Krke, *Arh. vest.* 51, 2000, 119 ss.

²² *Ib.*, 122 ss.

Sl. 14: Vihra nad Drago.
Abb. 14: Vihra bei Draga.

Sl. 15: Topli vrh nad Novim Taborom.
Abb. 15: Topli vrh bei Novi Tabor.

Sl. 16: Židovec nad Miklarji.
Abb. 16: Židovec bei Miklarji.

17. Grac pod Seli pri Zajčjem Vrhu

Naselje leži na strmem pomolu nad potokom Klamfer. V sondi, s katero so presekali severovzhodni rob naselja, je bilo odkritih več kulturnih plasti, ki so vsebovale značilno neolitsko in eneolitsko gradivo (t. 7: 6-12). Rezultati sondiranja še niso objavljeni.

Sl. 17: Straža nad Gorenjimi Radenci.
Abb. 17: Straža bei Gorenji Radenci.

18. Topli vrh nad Novim Taborom

Majhno naselje je bilo postavljeno na vrh hriba, ki odlično nadzoruje ozko sotesko potoka Čermošnjčica, skozi katero je najlažje povezati Dolenjsko in Belo krajino (sl. 15). V naselju sta bili narejeni dve manjši vrtini, ki sta prinesli na dan gradivo, ki sodi najverjetneje v neolitik.²³

19. Spaha nad Brezovico pri Predgradu

Naselbina na Spahi sodi med manjša gradišča, saj meri v premeru komaj 50 m. V sondah, ki so bile izkopane deloma na območju obzidja, deloma pa v notranjosti naselja, so našli skromne ostanke zidu in več hodnih površin uničenih hiš. Razmeroma številne keramične najdbe (t. 8: 1-13) opredeljujejo naselje na Spahi v neolitik in eneolitik.²⁴

20. Židovec nad Miklarji

Židovec je eden od vrhov, ki na zahodni strani obrobja Belo krajino (sl. 16). Na njem so ohranjeni ostanke naselja, ki so ga s treh strani varovale strme kamnite stene, le na severovzhodni strani gradišča je bil zgrajen kamnit zid. Dve manjši vrtini v notranjosti naselja sta pokazali, da je plast ilovnate zemlje in humusa debel le nekaj nad pol metra. V kulturni plasti so bili najdeni skromni fragmenti prazgodovinske (najverjetneje eneolitske) in poznoantične keramike.²⁵

21. Straža nad Gorenjimi Radenci

Straža je 550 m visok hrib, ki se nad Gorenjimi Radenci dviga nad dolino Kolpe (sl. 17). Na vrhu so vidni sledovi manjšega naselja, ki je merilo po daljši osi komaj 50 m. Poskusno vrtanje je pokazalo, da je kulturna plast zelo tanka, saj se že na globini 50 cm pojavi naravna skala. Fragmenti keramike (t. 7: 13-18) opredeljujejo naselje na Straži v neolitik in eneolitik.²⁶

²³ Dular (op. 6) 102.

²⁴ M. Hirschbäck-Merhar, Brezovica, *Var. spom.* 24, 1982, 139.

²⁵ Dular (op. 6) 61.

²⁶ Dular (op. 6) 98 s.

22. Pod gradom v Kostelu

Vas Kostel z ruševinami srednjeveškega gradu leži na strmem hribu, ki se dviga nad dolino Kolpe. Sondiranje manjše terase na južnem pobočju grajskega hriba je potrdilo domnevo, da je bil kraj poseljen že v prazgodovini. Čeprav je stratigrafija na terasi zaradi postdepozicijskih procesov dokaj problematična, je bilo mogoče izdvojiti dve plasti, od katerih je vsebovala spodnja tudi skromne fragmente eneolitske keramike.²⁷

*

Doslej smo v okviru projekta sondirali deset najdišč, če pa k temu dodamo še Malijevo gradišče pri Golniku, Mali grad v Kamniku, Čateški grič pri Čatežu, Pod gradom v Kostelu in Spaho nad Brezovico, torej naselja, ki so jih raziskali muzeji in zavodi, se njihovo število dvigne na dobro polovico vseh znanih višinskih naselij v osrednji Sloveniji. Za vsa naselja je značilno, da so bile na njih ugotovljene razmeroma skromne kulturne plasti. Izjema sta Gradec pri Mirni in Grac pod Seli pri Zajčjem Vrhu, kjer smo s sondami prerezali poldrugi meter debele sedimente. Skromnim plastem je lahko botrovala erozija, še bolj verjetno pa moramo vzroke za takšno stanje iskati v kratki (zgolj občasni) obljudenosti naselij.

Med vsemi doslej sondiranimi višinskimi naselji moramo najprej omeniti Gradec pri Mirni. Čeprav je bilo najdišče med drugo svetovno vojno močno poškodovano s strelskimi jarki, je bila na manjšem nedotaknjemem predelu ugotovljena razmeroma jasna stratigrafija, ki je omogočala razmejitev plasti v tri faze.²⁸

Gradec I vsebuje razmeroma enotne najdbe (*t. 1*). To so skledе s klekom in skledе na votli nogi, ki so pogosto rdeče barvane. Poleg se pojavljajo tudi ustja in obodi skled in loncev, ki so okrašeni z vtisi prstov in snopi vrezov, ter glinaste žlice. Posode so večinoma oksidacijsko žgane, glini pa je bil kot pustilo običajno primešan kremen.

V fazi Gradec II, ki se je dala prav tako dobro stratigrafsko izdvojiti, je še opaziti nekatere stare oblike, vendar pa prevladajo novi okrasni elementi, med katerimi velja omeniti predvsem vrece in vbode (*t. 2*).

V fazi Gradec III se uveljavi nov način okraševanja posod (*t. 3*). To so predvsem narebrena ustja loncev, razčlenjena plastična rebra, metličenje in brazdasti vrez. Vmes se pojavijo tudi fragmenti, ki so okrašeni

z dolbenjem in inkrustacijo. Bistvena razlika je tudi v načinu izdelave posod, ki so v tej fazi večinoma redukcijsko žgane in pogosto porozne.

Objava terenskih izvidov in najdb z Gradca pri Mirni je bila po Parzingerjevi kronologiji Ljubljanskega barja²⁹ prvi resnejši korak k vzpostavitvi nove, stratigrafsko podprte kronološke sheme za območje osrednje Slovenije. Tako ne čudi, da je Parzinger rezultate sondiranja na Gradcu pri Mirni pritegnil v svoje drugo veliko delo, v katerem je predstavil probleme kronologije mlajše kamene, bakrene in zgodnje bronaste dobe na širokem prostoru od Karpatov do srednjega Taurusa.³⁰ Parzinger je razvoj na Gradcu pri Mirni vključil v svojo kronološko shemo na ta način, da je postavil fazo Gadec I v horizonta 6 in 7, Gradec II v horizont 9 (Lasinja) in fazo Gradec III v horizont 10 (Boleraz).³¹ Takšna razvrstitev kaže sama po sebi nekatere nejasnosti. Odprto ostaja predvsem vprašanje manjkajočega horizonta 8, vendar pa ta problem brez novega, stratigrafsko dobro razvrščenega gradi-va ni mogoče zadovoljivo pojasniti.

Problem kronologije, ki bo bazirala na dobro izkopanih in stratigrafsko jasno razmejenih horizontih, ostaja zato še naprej ena prioritetenih nalog slovenske prazgodovinske arheologije. Veliko pričakujemo od monografske objave Moverne vasi, kjer so bile odkrite več metrov debele plasti z jasno stratigrafijo.³² Doslej je bila objavljena le stratigrafska tabela in sumaren prikaz artefaktnih skupkov po posameznih fazah, ki pa jih lahko označimo zgolj kot prvo informacijo o tem izjemnem najdišču. Dokler ne bo objavljeno vse gradivo, da bo moči preveriti razvojne tendence in trajanje posameznih lončeninskih tipov, njihov odnos do bivalnih struktur, medsebojna količinska razmerja itd., ostaja znanstveni potencial naselja neizkoriščen.

Neglede na to, lahko že danes rečemo, da najdemo podobne oblike posodja, kot jih poznamo iz faze Gradec I, prevsem v prvih štirih naselbinskih horizontih Moverne vasi (horizonti 2, 4-6), medtem ko moramo vsebino faze Gradec III primerjati s horizonti Moverna vas 7-9. Faza Gradec II je nekje vmes, saj se v njej prepletajo oblike starejega in mlajšega dela Moverne vasi. Podobnosti med naseljema je opaziti tudi pri izdelavi posod.³³ Tako prevladuje v fazi Gradec I oksidacijsko žgana lončenina, glini je pogos-

²⁷ A. Velušček, Kostel, prazgodovinska naselbina - *Arh. vest.* 47, 1996, 55 ss.

²⁸ Dular et al. (op. 17) 84 ss.

²⁹ H. Parzinger, Die Stellung der Ufferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystemen der mittleren Donauländer, *Arh. vest.* 35, 1984, 13 ss.

³⁰ H. Parzinger, *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*, Röm. Germ. Forsch. 52 (1993).

³¹ *Ib.*, 43 ss, Beil. 1.

³² M. Budja, Pečatniki v slovenskih neolitskih naselbinskih kontekstih, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 20, 1992, 103, sl. 4.

³³ A. Tomaž, Tehnološka raziskava lončenine iz Moverne vasi v Beli krajini, *Por. razisk. pal. neol. eneol.* 24, 1997, 113 ss.

to kot pustilo dodan kremen in fino posodje je prevlečeno z rdečim ali rjavim premazom. Nasprotno pa barvanje v fazi Gradec III v celoti izginje; namesto oksidacijskega se uveljavi redukcijski način žganja posod. Sodeč po lončarski proizvodnji sta si torej naselji v Moverni vasi in na Gradcu pri Mirni zelo blizu, natančne kronološke korelacije pa ostajajo predmet bodočih raziskav.

In kdaj so bila obljudena ostala višinska naselja v osrednji Sloveniji? Odgovor na vprašanje ni preprost, saj imamo z nekaterih znane le posamezne na površini pobrane najdbe, razmeroma skromno bero pa so dala tudi sondiranja. Čeprav se bo slika z nadaljnjimi raziskavami zanesljivo izostrila, pa lahko že zdaj rečemo, da imata naselji Spaha nad Brezovico in Straža nad Gorenjimi Radenci enak kronološki razpon kot Gradec pri Mirni. Gradivo z ostalih naselij ni tako bogato, vendar pa najdbe z Gradišča pri Stiški vasi, Homškega hriba pri Homcu, Sv. Ane nad Vrhpečjo in Graca pod Seli pri Zajčjem Vrhu dovoljujejo vzporejanje vsaj z najstarejšo poselitveno fazo na Gradcu pri Mirni (faza Gradec I). Ta ugotovitev je pomembna, saj kaže na to, da so bila nekatera višinska naselja obljudena že v neolitiku, če sledimo kulturnohistorični interpretaciji, kot jo je na osnovi stratografskih sekvenc Moverne vasi postavil M. Budja. To seveda pomeni, da imamo ob koncu neolita prav tako pa tudi v zgodnjem in srednjem eneolitu na obrobju jugovzhodnih Alp opraviti z dvema vrstama poselitve. Prvo predstavljajo naselja v nižini, ki so običajno postavljena v meandre ali na terase rek in imajo dobro agrarno zaledje. Drugi tip poselitve je višinski.³⁴ Oba načina poselitve sta bila prvič prepoznana pri topografskem pregledu Bele krajine,³⁵ kas-

neje pa so ju ugotovili tudi na ostalih območjih osrednje Slovenije.

Kakšni so bili odnosi med naselji v nižini in višinskimi naselji, je za zdaj težko reči. Ker so bila vsaj nekatera obljudena v istem času, in sicer tako v neolitskem, kot tudi eneolitskem obdobju, se kar sama po sebi ponuja možnost soočanja s poselitvenim modelom, ki ga je za Belo krajino izdelal Budja.³⁶ Začetek poselitve je postavil v srednji neolitik, ko nastane vrsta nižinskih naselij, ki so umeščena v okljuke rek oziroma na robove območij z visokoproduktivno prstjo. Do ključnih sprememb naj bi prišlo ob koncu 5. oziroma na začetku 4. tisočletja pr. Kr., to je na prehodu neolitika v eneolitik. Zaradi pretirane izrabe tal in populacijske rasti naj bi bilo v eneolitiku prebivalstvo prisiljeno poseliti tudi območja manj produktivnih prsti.³⁷ Višinska naselja takšni razlagi ne nasprotujejo, zastavlja pa se vprašanje, čemu so že v neolitiku poselili odročne in težko dostopne kraje, ki niso primerni za poljedelstvo. Morda bi lahko v njih prepoznali strateško pomembne točke ob komunikacijah (Spaha nad Brezovico, Topli vrh nad Novim Taborom), prav tako pa ne gre zavreči možnosti, da so služila kot zavetišča. Skromne plasti v višinskih naseljih kažejo namreč na kratko, le občasno obljudenost, ne gre pa spregledati tudi dejstva, da so bila nekatera opasana z obzidji (Gradec pri Mirni, Stari grad nad Seli pri Šumberku). Vsekakor so to le ugibanja. Tudi poskus P. Masona, ki je skušal razložiti pojav višinskih naselij s transhumantnim načinom živinoreje, ostaja žal le na ravni hipoteze.³⁸ Zato lahko naš pregled zaključimo z ugotovitvijo, da stanje raziskav za zdaj pač ne dopušča resnejših analiz.³⁹

Neolithische und äneolithische Höhensiedlungen in Zentralslowenien

Zusammenfassung

Das Institut für Archäologie in Ljubljana untersucht schon mehrere Jahre planmäßig die befestigten vorgeschichtlichen Siedlungen in Zentralslowenien. Es handelt sich um ein langfristiges Projekt, dessen Hauptziel die Erforschung der eisenzeitlichen Besiedlung von Dolenjsko ist, wo Mitte des 1. Jahrtausends

v. Chr. eine der bedeutsamsten Gemeinschaften im Südostalpenraum lebte.¹

Die Forschungsergebnisse waren überraschend. Wie sich herausstellte, fallen die Siedlungen nicht nur in die Eisenzeit, sondern einige waren schon in der Jungstein-, der Kupfer- und der

³⁴ Tretji tip bivališč so seveda jame, ki pa jih tu puščamo ob strani.

³⁵ Dular (op. 6) 18 s.

³⁶ Budja (op. 7) 83 ss.

³⁷ Ib. 96 s. Glej tudi mnenje Masona (op. 7) 189, ki oporeka Budji poenostavljen pristop pri zamejevanju območij visokoproduktivnih prsti (uporabljeno je bilo recentno stanje in moderna pedološka klasifikacija) in odsotnost analize degradiranosti pokrajine. Podoben redukcionizem zasledimo tudi pri Masonu, ko skuša s pomočjo fragmentov glinastih cedil dokazati obstoj statusno izpostavljenih del in obstoj elit (ib. 187).

³⁸ Mason (op. 7) 187 s.

³⁹ Na koncu bi se rad zahvalil kolegom M. Hirschbäck Merhar, Primožu Pavlinu in mag. Antonu Veluščku, ki so mi ljubeznivo omogočili ogled oziroma objavo gradiva z njihovih raziskovanj.

Bronzezeit besiedelt und häufig wurden dort auch Besiedlungsspuren aus der Spätantike entdeckt.³ Dies hat die ursprünglichen Vorstellungen von den Kolonisationsprozessen in diesem Gebiet ziemlich verändert, deswegen wurde es klar, daß man das Besiedlungsbild wird neu entwerfen müssen. Die ersten Schritte in diese Richtung wurden schon unternommen, auf gründlichere Kenntnisse wird man bis zu dem Augenblick warten müssen, bis die Sondierungen beendet sein werden.⁴

Obwohl die Terrainarbeiten noch nicht abgeschlossen sind, veröffentlichen wir an dieser Stelle einen kurzen Bericht über die neolithischen und äneolithischen Höhensiedlungen Zentralsloweniens, denn diese Problematik wurde noch nicht detaillierter vorgestellt.

Bislang sind von diesem Gebiet zweiundzwanzig Höhensiedlungen (*Abb. 1*) bekannt. Davon sei zunächst Gradec bei Mirna erwähnt. Obgleich der Fundort während des Zweiten Weltkrieges durch Schützengräben stark beschädigt wurde, konnte man in einem kleineren unversehrten Bereich eine relativ klare Stratigraphie feststellen, die eine Abgrenzung der Schichten in drei Phasen ermöglichte.²⁸

Gradec I enthält verhältnismäßig einheitliche Funde (*Taf. 1*). Das sind Knickwand- und Hohlfußschalen, die häufig rot gefärbt sind. Daneben treten auch Mundsäume und Wandungen von Schüsseln und Töpfen, die mit Fingerabdrücken und eingeritzten Ornamenten verziert sind, und Tonlöffel auf. Die Gefäße sind größtenteils oxydierend gebrannt, dem Ton wurde als Magerung gewöhnlich Quarz beigemischt.

In der Phase Gradec II, die man ebenso gut stratigraphisch bestimmen konnte, sind noch einige alte Formen zu beobachten, aber es herrschen neue Dekorelemente vor, wovon vor allem die Ritz- und die Stichornamente erwähnt seien (*Taf. 2*).

In Phase Gradec III setzt sich eine neue Gefäßverzierung (*Taf. 3*) durch. Das sind vor allem gekerbte Topfränder, Fingertupfenleisten, Besenstrich und Furchenstich. Dazwischen kommen auch Fragmente vor, die mit Kerbschnitttechnik und Inkrustation verziert sind. Ein wesentlicher Unterschied besteht auch in der Herstellungsweise der Gefäße, die in dieser Phase größtenteils reduzierend gebrannt und häufig porös sind.

Die Veröffentlichung der Befunde und der Funde von Gradec bei Mirna war nach Parzingers Chronologie des Ljubljansko barje der erste ernsthafte Schritt zur Erstellung eines neuen, stratigraphisch gestützten chronologischen Schemas für das Gebiet Zentralsloweniens.²⁹ So ist es nicht verwunderlich, daß Parzinger die Resultate der Sondierungen auf dem Gradec bei Mirna in seinem zweiten großen Werk, worin er die Probleme der Chronologie der Jungstein-, der Kupfer- und Frühbronzezeit im weiten Gebiet von den Karpaten bis zum mittleren Taurus vorgestellt hat, hinzugezogen hat.³⁰ Parzinger hat die Entwicklung auf dem Gradec bei Mirna in sein chronologisches Schema auf die Weise einbezogen, daß er die Phase Gradec I in die Horizonte 6 und 7, Phase Gradec II in Horizont 9 (Lasinja) und Phase Gradec III in Horizont 10 (Boleraz) stellte.³¹ Eine solche Klassifizierung weist von selbst einige Unklarheiten auf. Offen bleibt vor allem die Frage des fehlenden Horizontes 8, jedoch kann man dieses Problem ohne neues, stratigraphisch gut klassifiziertes Material nicht befriedigend klären.

Das Problem der Chronologie, die auf gut ausgegrabenen und stratigraphisch klar abgegrenzten Horizonten basieren wird, bleibt deshalb noch weiterhin eine der vorrangigen Aufgaben der slowenischen vorgeschichtlichen Archäologie. Vielversprechend ist die monographische Veröffentlichung von Moverna vas, wo mehrere Meter dicke Schichten mit klarer Stratigraphie entdeckt wurden.³² Bislang wurden nur eine stratigraphische Tabelle und eine summarische Darstellung der Artefaktgruppen in den einzelnen Phasen veröffentlicht, die man aber lediglich als erste Information über diesen außergewöhnlichen Fundort bezeichnen kann. Solange nicht das gesamte Material veröffentlicht sein wird, daß man die Entwicklungstendenzen und die Dauer der einzelnen Keramiktypen, ihre Beziehung zu den Wohnstrukturen, die gegenseitigen

Mengenverhältnisse usw., wird überprüfen können, solange bleibt das wissenschaftliche Potential der Siedlung ungenutzt.

Ungeachtet dessen kann man aber schon heute behaupten, daß man ähnliche Gefäßformen, wie sie aus Phase Gradec I bekannt sind, vor allem in den ersten vier Siedlungshorizonten von Moverna vas (Horizonte 2, 4-6) vorfindet, während man den Inhalt von Phase Gradec III mit den Horizonten Moverna vas 7-9 vergleichen muß. Die Phase Gradec II liegt irgendwo dazwischen, denn darin sind die Formen des älteren und des jüngeren Teils von Moverna vas miteinander verflochten. Ähnlichkeiten zwischen den Siedlungen sind auch bei der Herstellung der Gefäße zu beobachten.³³ So ist in Phase Gradec I oxydierend gebrannte Keramik vorherrschend, dem Ton wurde häufig als Magerung Quarz beigegeben und die Feinkeramik ist mit roter oder brauner Engobe überzogen. Im Gegensatz dazu ist das Färben in Phase Gradec III im ganzen verschwunden, anstelle des Oxydations- setzt sich der Reduktionsbrand der Gefäße durch. Der Töpferproduktion nach zu urteilen, sind also die Siedlungen in Moverna vas und auf dem Gradec bei Mirna einander sehr ähnlich, genaue chronologische Korrelationen bleiben allerdings Gegenstand künftiger Untersuchungen.

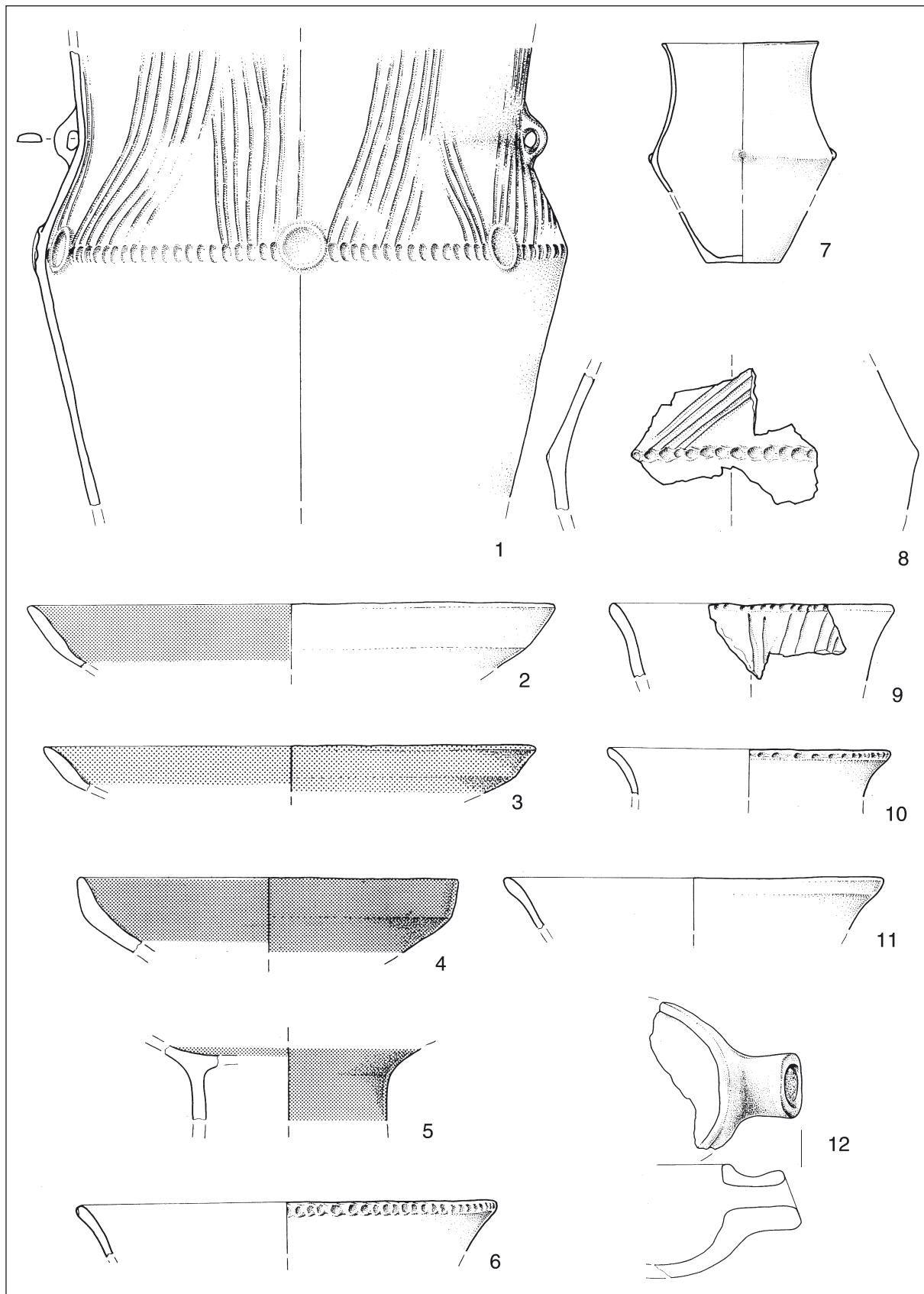
Wann waren die übrigen Höhensiedlungen in Zentralslowenien besiedelt? Die Antwort auf diese Frage ist nicht einfach, denn von einigen sind nur einzelne von der Oberfläche aufgelesene Funde bekannt, relativ bescheiden ist auch das Ergebnis der Sondierungen. Obwohl weitere Forschungen gewiß ein klareres Bild ergeben werden, kann man schon jetzt behaupten, daß die Siedlungen Spaha bei Brezovica und Straža bei Gornji Radenci die gleiche chronologische Spannbreite aufweisen wie Gradec bei Mirna. Das Material von den übrigen Siedlungen ist nicht so reich, jedoch erlauben die Funde von Gradišče bei Stiška vas, Homški hrib bei Homec, Sv. Ana bei Vrhpeč und Gradec bei Sela pri Zajčjem Vrhu eine Parallele wenigstens zur ältesten Besiedlungsphase von Gradec bei Mirna (Phase Gradec I). Diese Feststellung ist wichtig, weil sie darauf hindeutet, daß einige Höhensiedlungen schon im Neolithikum besiedelt waren, wenn man der kulturhistorischen Definition folgt, wie sie auf der Grundlage der stratigraphischen Sequenzen von Moverna vas M. Budja aufgestellt hat. Das bedeutet, daß man es am Ende des Neolithikums und ebenso im frühen und mittleren Äneolithikum in den Randgebieten der Südostalpen mit zwei Besiedlungstypen zu tun hat. Der erste stellen die Siedlungen in der Ebene dar, die gewöhnlich in Flußwindungen oder auf Terrassen von Flüssen errichtet wurden und ein gutes Agrarhinterland haben. Der zweite Typ sind die Höhensiedlungen.³⁴ Beide Besiedlungsarten wurden zum erstenmal bei Landesaufnahmen der Bela krajina registriert,³⁵ später wurden sie auch in den übrigen Gebieten Zentralsloweniens festgestellt.

Wie es mit den Beziehungen zwischen den Flach- und den Höhensiedlungen beschaffen war, ist vorläufig schwer zu sagen. Weil wenigstens einige auch in derselben Zeit bevölkert waren, und zwar sowohl in der neolithischen als auch in der äneolithischen Zeit, bietet sich von selbst die Möglichkeit einer Gegenüberstellung mit dem Besiedlungsmodell an, das für die Bela krajina Budja erarbeitet hat.³⁶ Den Besiedlungsbeginn stellte er in das Mittelneolithikum, als eine Reihe von Flachsiedlungen entstand, die in den Flußwindungen oder in den Randbereichen mit hochproduktivem Erdboden errichtet wurden. Zu ausschlaggebenden Veränderungen soll es Ende des 5. oder zu Beginn des 4. Jahrtausends v. Chr. gekommen sein, das ist am Übergang vom Neolithikum zum Äneolithikum. Infolge übertriebener Bodennutzung und des Populationswachstums soll im Äneolithikum die Bevölkerung gezwungen gewesen sein, auch die Bereiche mit weniger produktivem Erdreich zu besiedeln.³⁷ Die Höhensiedlungen widersprechen nicht einer solchen Erklärung, es erhebt sich aber die Frage, warum schon im Neolithikum abgelegene und schwer zugängliche Orte besiedelt wurden, die für den Ackerbau nicht angemessen sind. Vielleicht könnte man darin strategisch wichtige Orte an Verkehrsverbindungen (Spaha bei Brezovica, Topli vrh bei Novi Tabor) wie-

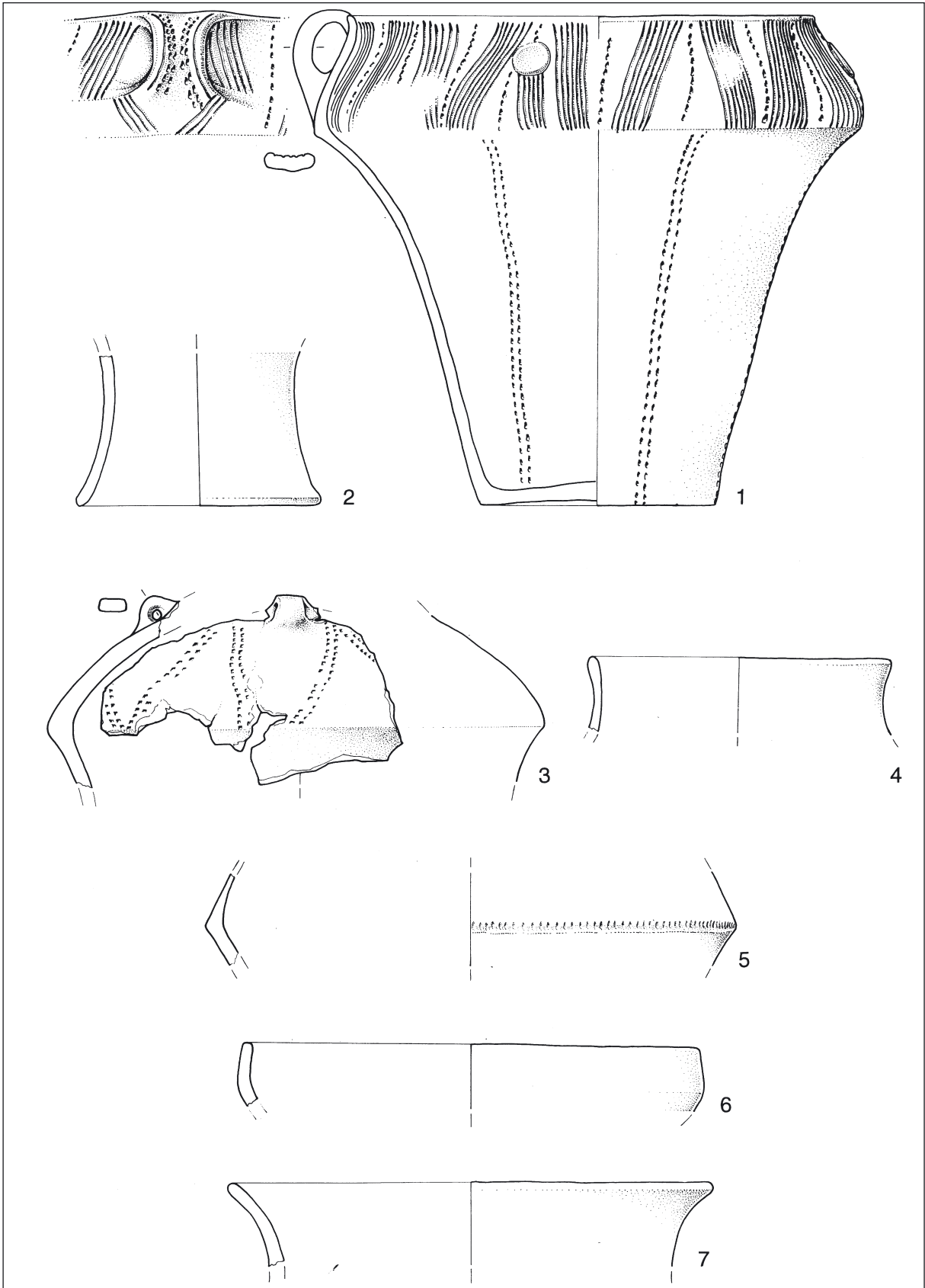
dererkennen, desgleichen ist nicht die Möglichkeit zu verwerfen, daß sie als Refugien dienten. Die bescheidenen Schichten in den Höhensiedlungen deuten nämlich auf ein kurze, nur gelegentliche Besiedlung. Allerdings ist auch nicht die Tatsache zu übersehen, daß einige von Befestigungsmauern umgeben waren (Gradec bei Mirna, Stari grad bei Sela pri Šumberku). Auf jeden Fall sind das

nur Vermutungen. Auch der Versuch P. Masons, der das Phänomen der Höhensiedlungen mit der Transhumanz zu erklären versuchte, bleibt leider nur auf der Ebene einer Hypothese.³⁸ Deswegen kann man den vorliegenden Überblick mit der Feststellung abschließen, daß der Forschungsstand vorerst keine ernsteren Analysen erlaubt.

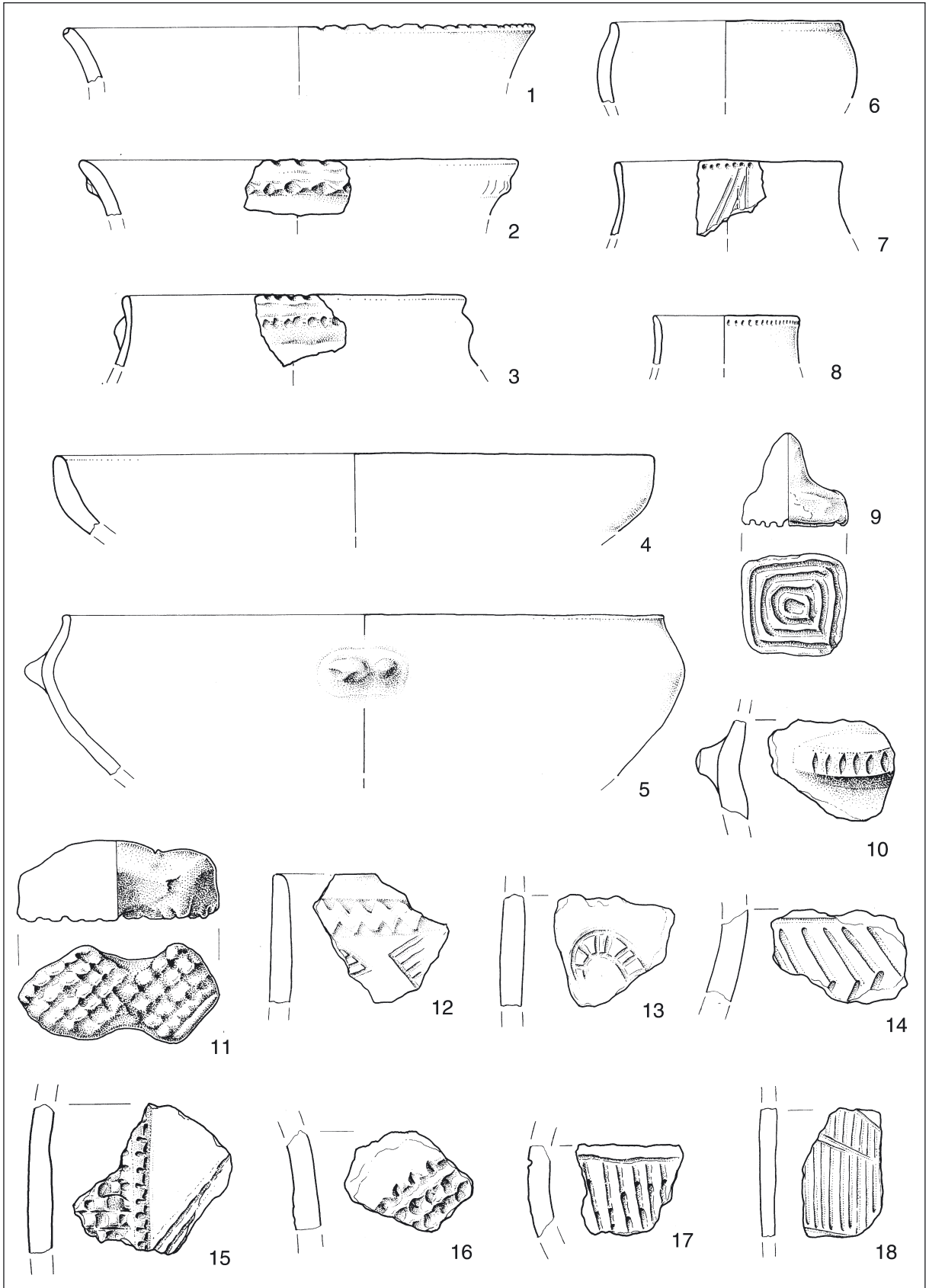
Janez Dular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana
janez.dular@zrc-sazu.si

T. 1: Gradec pri Mirni; faza I. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 1: Gradec bei Mirna; Phase I. Alles Ton. M. = 1:3.

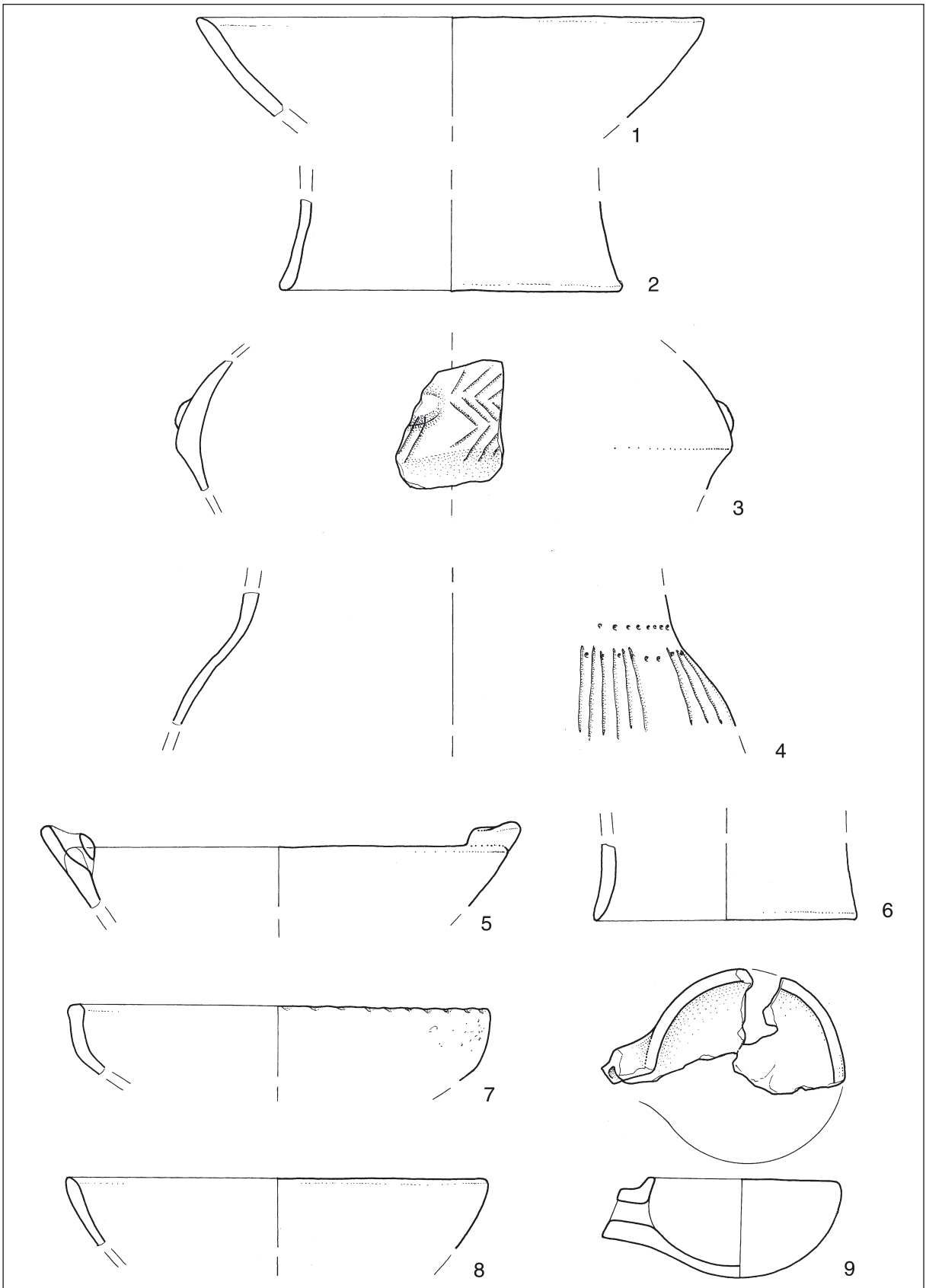

T. 2: Gradec pri Mirni; faza II. Vse keramika. M. = 1:3.
Taf. 2: Gradec bei Mirna; Phase II. Alles Ton. M. = 1:3.

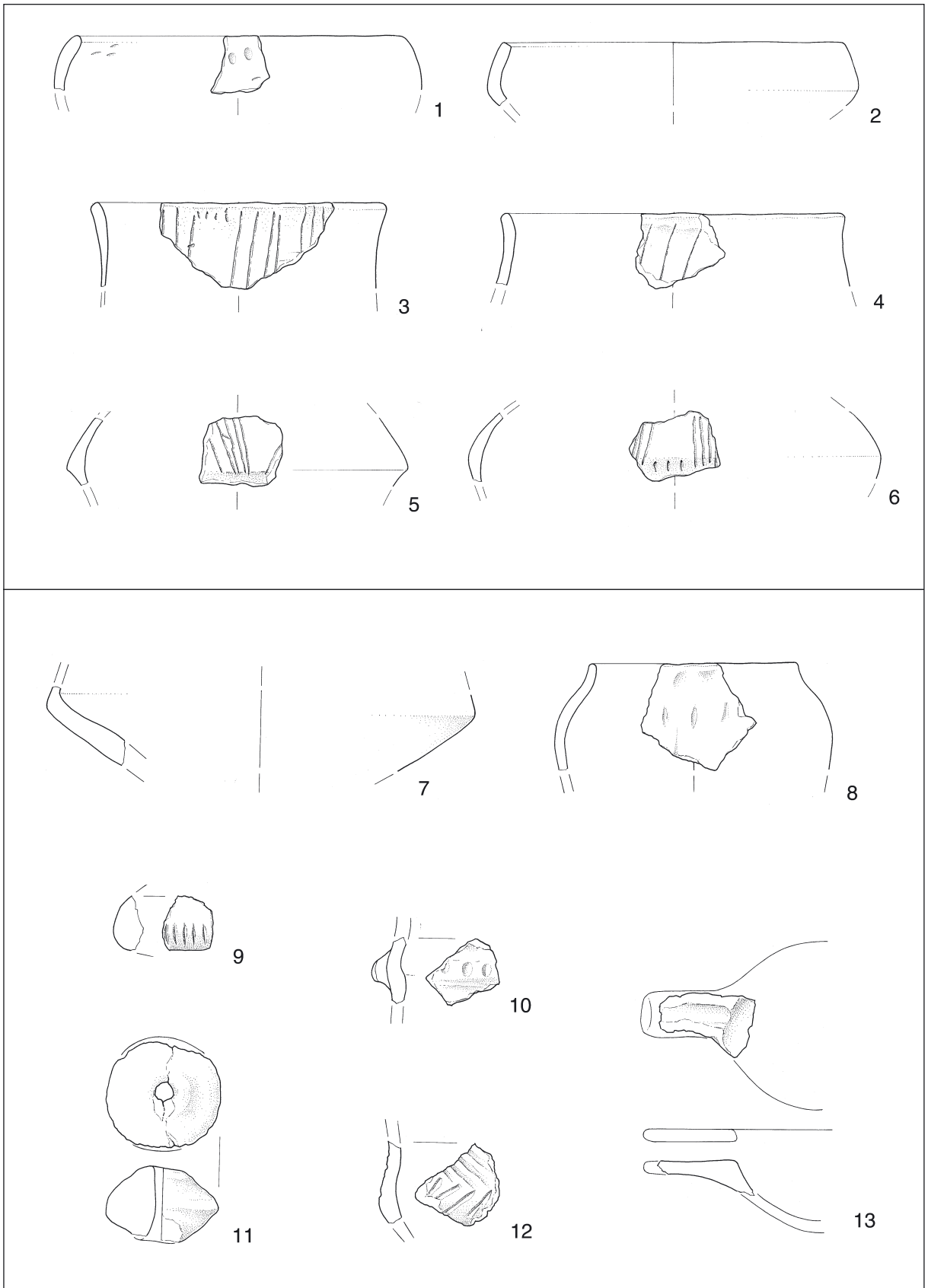
T. 3: Gradec pri Mirni; faza III. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 3: Gradec bei Mirna; Phase III. Alles Ton. M. = 1:3.

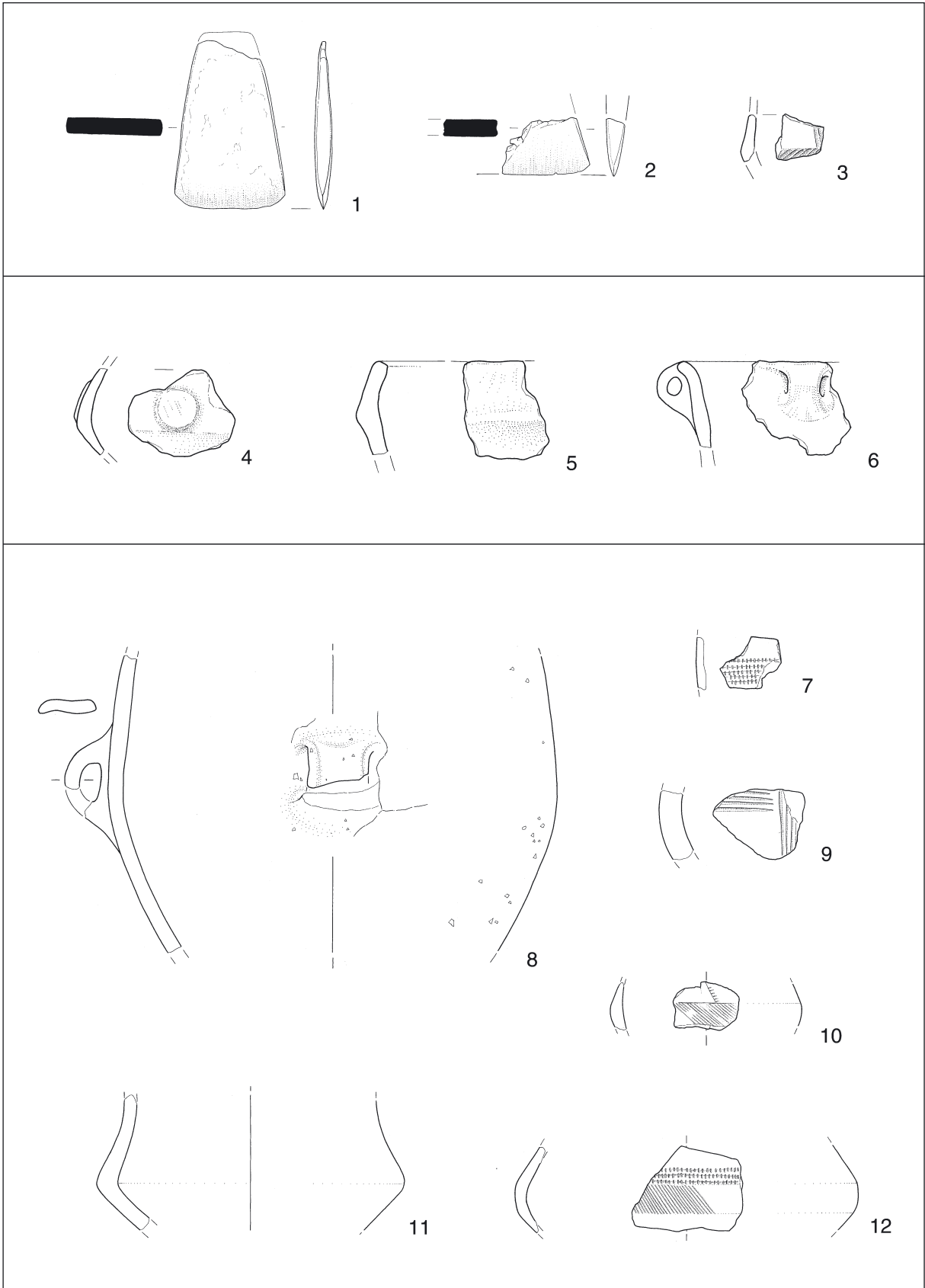
T. 4: Mali grad v Kamniku (po Sagadinu). Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 4: Mali grad in Kamnik (nach Sagadin). Alles Ton. M. = 1:3.

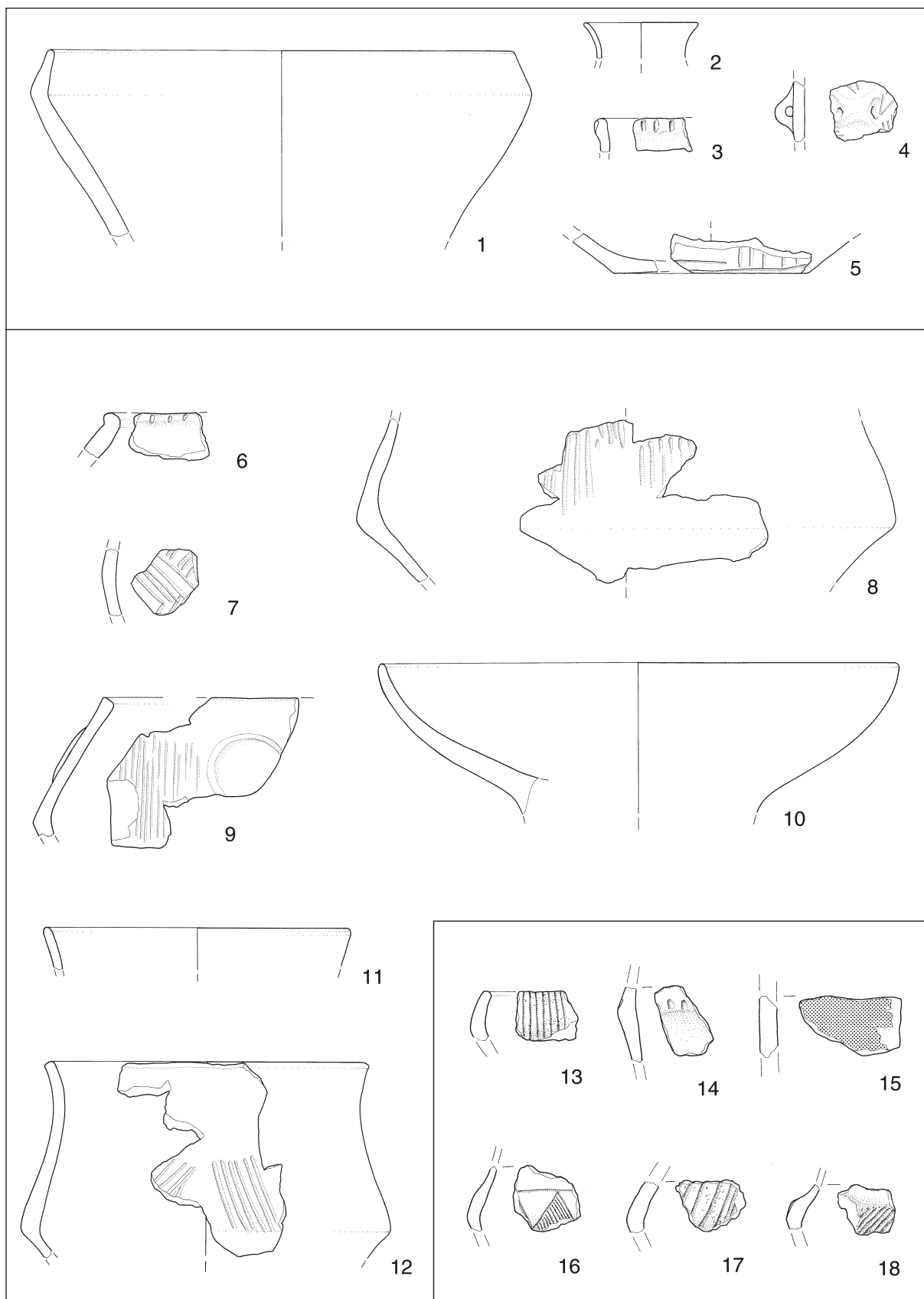

T. 5: 1-6 Gradišče pri Stiški vasi; 7-13 Stari grad nad Seli pri Šumberku. Vse keramika. M. = 1:3.

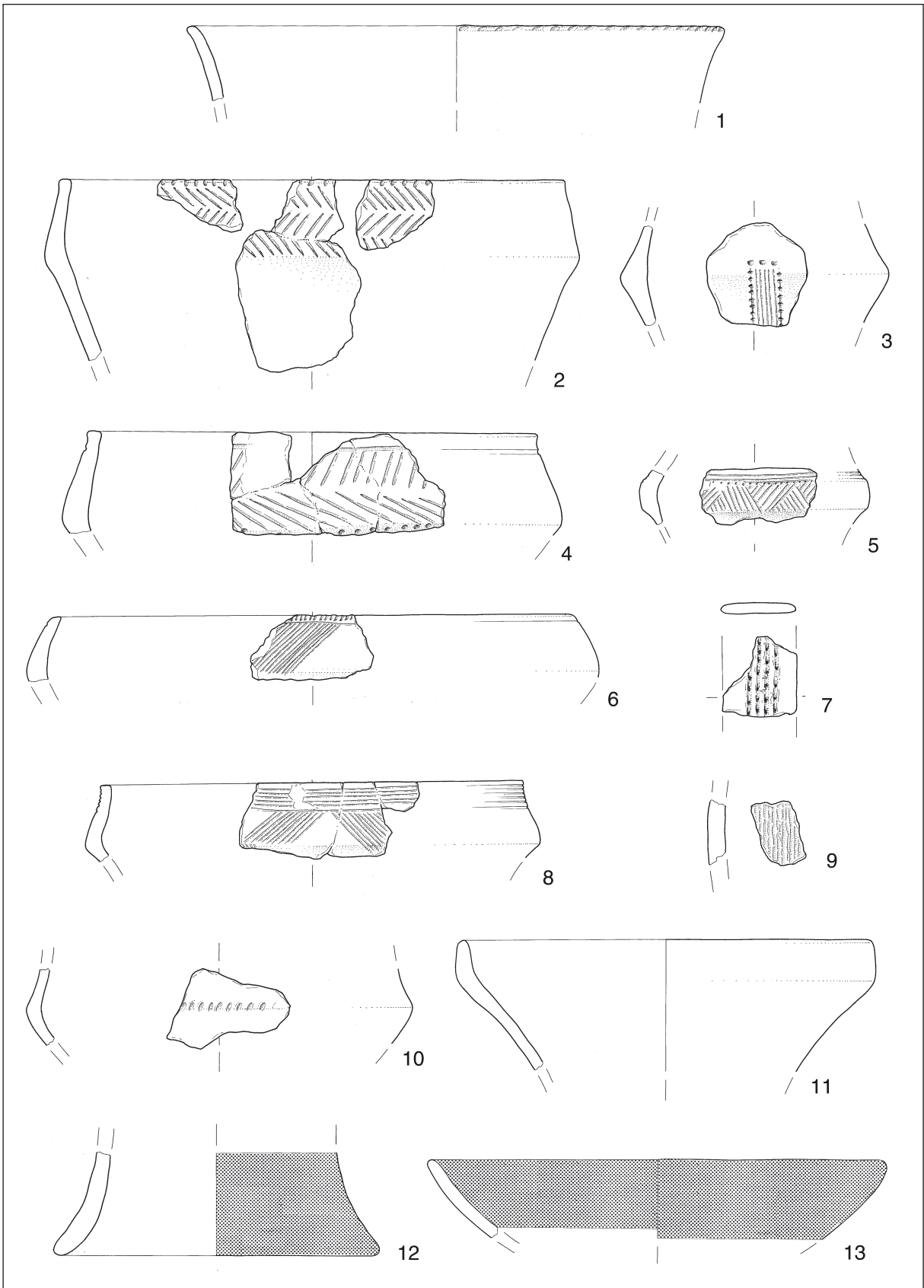
Taf. 5: 1-6 Gradišče bei Stiška vas; 7-13 Stari grad bei Sela pri Šumberku. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 6: 1-3 Korinjski hrib nad Velikim Korinjem; 4-6 Sv. Ana nad Vrhpečjo; 7-12 Stari grad pri Zagradu. 1-2 baker, 3-12 keramika. M. = 1:3.
 Taf. 6: 1-3 Korinjski hrib bei Veliki Korinj; 4-6 Sv. Ana bei Vrhpeč; 7-12 Stari grad bei Zagrad. 1-2 Kupfer, 3-12 Ton. M. = 1:3.

T. 7: 1-5 Vihra nad Drago; 6-12 Grac pod Seli pri Zajčjem Vrhu; 13-18 Straža nad Gorenjimi Radenci. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 7: 1-5 Vihra bei Draga; 6-12 Grac bei Sela pri Zajčjem Vrhu; 13-18 Straža bei Gorenji Radenci. Alles Ton. M. = 1:3.

T. 8: Spaha nad Brezovico pri Predgradu. Vse keramika. M. = 1:3.

Taf. 8: Spaha bei Brezovica pri Predgradu. Alles Ton. M. = 1:3.